

NUTQIDA NUQSONI BO'LGAN BOLALARGA DARS JARAYONIDA ZAMONAVIY PEDAGOGIK TEXNOLOGIYALARDAN FOYDALANISHNING SAMARADORLIGI

Ro'zmatova Nodirabegim

Xorazm viloyati Qo'shko'pir tumani 36-son maktabi Logoped defektologi

Annotatsiya: Mazkur maqolada yordamchi maktab ta'lim muassasalarida nutqida nuqsoni bo'lgan bolalarga ta'lim berishda zamonaviy innovatsion texnologiyalar va pedagogik texnologiyalardan foydalanishning ijobiy taraflari haqida batafsil ma'lumotlar ila yoritib berilgan.

Kalit so'zlar: Nutq, nusqon, yordamchi maktab, pedagog, o'quvchi, metodika, pedagogik texnologiya.

Dunyo miqyosida ham statistik ma'lumotga ko'ra, nutq nuqsonlarining soni ko'payib bormoqda, shuning uchun bolalar va o'smirlarda nutq kamchiliklarini oldini olish dolzab muammo bo'lib qolgan. Bizning mamlakatimizda nutq kamchiligiga ega bolalar bilan olib boriladigan korreksion-tarbiyaviy va pedagogik ishga katta e'tibor qaratilmoqda. Nutq kamchiligini erta aniqlash ,korreksion ta'lim-tarbiyani tashkil qilish va ta'lim-tarbiyaning uslublari masalasini hal qilish bo'yicha ma'lum miqdorda yutuqlarga erishilgan.

Hozirgi kunda inklyuziv ta'lim alohida ta'lim ehtiyojlari va individual imkoniyatlarning xilma-xilligini hisobga olgan holda barcha ta'lim oluvchilar uchun ta'lim tashkilotlarida ta'lim olishga bo'lgan teng imkoniyatlarni ta'minlashga qaratilgan. Inklyuziv ta'limni tashkil etish tartibi O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasi tomonidan belgilanadi. Yangi ta'lim to'g'risidagi qonunham qonunchilik palatasi tomonidan 2020-yil 19-mayda qabul qilingan, Senat tomonidan 2020-yil 7-avgustda ma'qullangan. Ta'lim va tarbiya bolalarni o'qitish va tarbiyalashga, ularni intellektual, ma'naviy-axloqiy, etik, estetik va jismoniy jihatdan rivojlantirishga qaratilgan ta'lim turidir.

Yordamchi maktabda ta'lim va tarbiya jarayonida bolada nutqni tushunish, uni o'rab turgan predmetlar va kattalar talaffuz qilgan so'zlarning o'rtasidagi aloqani o'rnatish yo'li orqali rivojlanadi. Bola istagini mimikasi yoki jesti orqali bilib olishga urinadigan ota-onalarga ularning bunday hatti-harakati noto'g'ri ekanligini tushuntirish zarur. Chunki bunday jarayonda bolada ovoz reaksiyalari, tovushlar va so'zlar talaffuziga ehtiyoj sezilmaydi. Nutq kamchiligiga ega bolalarni tarbiyalash jarayonida ota-onalar va pedagoglar doimo o'z xulq-atvorni va o'zining mavqeyini anglash lozim. O'zaro rag'batlantirish, o'zaro hurmat, tartibni saqlash oila a'zolari

o'rtasidagi o'zaro ta'sir nutq kamchiligiga ega bolalalrni psixogen reaktiv holatlar profilaktikasida jiddiy ro'l o'ynaydi.

Nutqiy fikrlash so'zli ma'nolar, tushunchalar va mantiqiy jarayonlar asosida amalga oshiriladi. A.H.Leontev (1975) ta'kidlaydiki, ma'nolarda predmet dunyosi xossalari, aloqalari, munosabatlari mavjudligining ideal shaklining til materiyasida qayta hosil qilinishi va mujassamlanishi berilgan, mavhum ma'nolar va tizimini shakllanishi esa aqliy faoliyatni tashkil etadi. L.S.Vigotskiy bu ma'lumotni tafakkur va nutq birligi deb aytgan. Tushuncha aql-idrok jarayonida vujudga keladi. Nutqiy fikrlash faoliyat mexanizmi sifatidagi bunday jarayonlar xususiyatiga nutqiy fikrlashning muayyan turi-umumlashgan yoki aniq xodisaviy turi to'g'ri keladi. So'z ma'nosi tizimi va nutq patalogiyasi tizimlarining mana shunday o'zaro shartlangan o'zgarishi, me'yorlar kabi tafakkur va nutq birligini asosli ravishda aks ettiradi. Ma'lum bo'lishicha, nutqi rivojlanmagan bolalarning o'zi turgan joyini aniqlash xususiyatini o'rganishda obyektini joylashgan joyini aniqlashda ham bilish faoliyatida turli darajada buzilishlar uchraydi. Biz dastlab bilish faoliyatidagi buzilishlar ustida korreksion ishlar olib boramiz. Ushbu korreksion ish bilan birgalikda tovush talaffuzidagi kamchiliklarni bartaraf qilsak, maqsadga muvofiq bo'ladi.

Qadimgi Rim pedagogi M.F.Kventlian o'zini "notiq tarbiyalovchi" kishi deb hisoblanganligi uchun ham bolaning nutqini o'zgarishiga, nutqda uchraydigan nuqsonlarga e'tibor berdi. U bolalarning nutqi yoshlik chog'idanoq sof bo'lishi uchun kurashdi va shu sababli bolani uyda tarbiyalamoq uchun olinadigan enaga va murabbiylarning talaffuzi yaxshi bo'lishi kerak, deb uqtiradi. Shuningdek, Kventlian musiqiy ta'lim berish masalasiga ham bolaning nutqini yaxshilash nuqtayi nazaridan qaradi. Musiqa va tilni o'rganish talaffuzning yaxshilashishiga yordam beradi, nutqning uslubini yaxshilaydi, uni ifodali nutqqa aylantiradi, deb aytadi. Nutqiy fikrlash so'zli ma'nolar, tushunchalar va mantiqiy jarayonlar asosida amalga oshiriladi. A.H.Leontev (1975) ta'kidlaydiki, ma'nolarda predmet dunyosi, xossalari, aloqalari, munosabatlari mavjudligining ideal shaklining til materiyasida qayta hosil qilinishi va mujassamlanishi berilgan, mavhum ma'nolar va ma'n tizimini shakllanishi esa ichi aqliy faoliyatni tashkil etadi. L.S.Vigotskiy bu ma'lumotni tafakkur va nutq birligi deb aytgan. Tushuncha aql-idrok jarayonida vujudga keladi.

Nutq nuqsoniga ega bolalarda tovushlarni ajratishda qiyinchiliklar uchraydi, bu esa nutqning tovush tomonini rivojlanishiga o'z ta'sirini ko'rsatadi. Bular yana ikkilamchi nuqson sifatida tovushlarni talaffuz qilishga ham o'z ta'sirini ko'rsatadi. Bunday bolalar nutqidagi kamchiliklar, artikulyatsion apparat kamchiliklari asosida tovush talaffuz funksiyasi to'liq bajarilmasligi natijasida fonematik qabul qilishga birinchi o'rinda ta'sir qilib, uning shakllanishiga yo'l qo'ymaydi. Qanchalik tovushlarni talaffuz qilishda tayanch kam bo'lsa, shunchalik fonetik namunalarni shakllanishiga sharoit bo'ladi. Fonematik eshitishning shakllanishi to'g'ri bolaning

nutq tomonlarini hammasiga ta'sir qiladi, bolaning umumiy rivojlanishiga bog'liq bo'ladi. Nutqi to'liq rivojlanmagan bolalarda mnestik funksiyalarni (xotirani) tadqiq qilishda ma'lum bo'lishicha, ularning ko'rish xotirasi me'yordan hech qanday farq qilmas ekan. Dizatriyali bolalarda geometrik figuralarni eslab qolish ehtimoli istisno qilinadi. Bu bolalarda shu sohadagi past natijalar ifodalangan idrokning buzilish shakllari, fazoviy tasavvurning bo'shligi bilan bog'liq. A.R.Luriya va boshqalarning «10 ta so'z» metodikasi yordamida oldindan eslab qolishni tadqiq qilishda, nutqida og'ir buzilishlar bo'lgan bolalarda qator xususiyatlar uchraydi: ular vazifalar sharoitida sekinroq mo'ljal olishadi va ularning natijalarini solishtirganda me'yordan pastroq bo'ladi.

Tadqiqot jarayonida quyidagi natijalar olindi: nutqi rivojlanmagan bolalarda bilimidagi kamchiliklar tafakkur jarayoni va natijalariga va o'z-o'zini tashkil qilishning buzilishiga ko'proq ta'sir qiladi. Ularda atrofdagilar to'g'risida yetarli hajmda ma'lumotlar bo'lmaydi, borliqdagi predmetlarning xususiyatlari va funksiyalari haqida, hodisalarning sabab-tyergov aloqalarini o'rnatishda qiyinchiliklar tug'iladi. O'z-o'zini tashkil qilishning buzilishida hissiyotli-iroda va motiv doirasidagi kamchiliklar sabab bo'ladi va psixojismoniy tormozlanish kamdan-kam to'xtab qolishi va vazifaga qiziqishning yo'qligi namoyon bo'ladi.

Nutqi to'liq rivojlanmagani yordamchi maktab ta'lim guruhlarida uning o'rni juda baland, ko'p bolalarda qo'l barmoqlari harakatining yaqqol og'ishlari kuzatiladi: harakatlari noaniq, muvofiqlashtirilmagan, barmoqlar harakati qiyinlashgan. Nutqi to'liq rivojlanmagan bolalarning mayda motorikasini rivojlantirishni tizimli o'tkazib, har kuni 3-5 daqiqa vaqt sarflash kerak. Shu maqsadda turli xil o'yin va mashqlar qo'llash mumkin. Qo'l barmoqlarining nozik harakatlanishini takomillashtirish uchun kuldiradigan xalq she'rlarini o'qish davomida barmoqlar bilan o'ynaladigan o'yinlardan samarali foydalanish mumkin. Bu o'yinlar qulay jo'shqin sharoit yaratadi, barmoqlar mashqini yaxshi ta'minlaydi, eshitish qobiliyatini rivojlantirishga va she'rlar mazmunini tushunishga yordam beradi, nutq ritmini bilib olishga o'rgatadi. Ta'riflangan o'yinlar bilan bir qatorda qo'l barmoqlarining nozik harakatlari mashg'ulotlarida turli xil nutqsiz yo'llangan mashqlardan foydalanish mumkin.

«Razvedkachilar» texnologiyasi. Maqsad: Bolalarni zarur tovushini so'zlarda to'g'ri talaffuz etishga o'rgatish.

O'yinning borishi: Tarbiyachi bolalarga rasmlarni ko'rsatadi, bolalar rasmlarning nomlarini aytadilar. So'ngra o'qituvchi razvedkachilarni tanlaydi. Razvedkachilar xonadan chiqib turadilar. O'qituvchi qolgan bolalar bilan rasmlarni xonaning turli burchaklariga yashirib chiqadi. Razvedkachilar kelib, rasm yashirilgan joyni qidiradilar va topib olgan rasmlarni bolalarga ko'rsatib, uning nomini aytadilar.

Metodik ko'rsatma: Narsalarning nomini aytayotganda zarur tovushini aniq talaffuz etishlari kerak. Zarur tovushini cho'zib talaffuz etmaslik lozim.

Hozirgi davrda ota-onalar bilan pedagoglar hamkorligiga alohida e'tibor berilmoqda va bu ta'lim tarbiya ijobiy natijalarga olib kelmoqda.

Ota – onalar bilan ishlashda o'qituvchi – logopedlar an'anaviy va noan'anaviy usullar: anketalashtirish, maslahat – muloqat, ochiq mashg'ulotlardan keng foydalanadi. O'z navbatida ota – onalar farzandlari ishlari bilan tanishib, ulardagi muammo va yutuqlardan tegishli xulosa chiqaradilar. O'qituvchi – logoped har bir bola topshiriqlarni qanday bajarganligini ota – onalarga tushuntiradi. Individual daftarlar orqali bolalar qanday natijalarga erishgani, qaysi tovushni hosil qilolmagani, nimada qiynalishi haqida ma'lumot berib boriladi. Shu bilan bir qatorda, ota – onalar bolalari bilan topshiriqni qayta ko'rib chiqishlari lozim.

Xulosa qilib aytganda, tadqiqot jarayonida quyidagi natijalar olindi: nutqi rivojlanmagan bolalarda bilimidagi kamchiliklar tafakkur jarayoni va natijalariga va o'z-o'zini tashkil qilishning buzilishiga ko'proq ta'sir qiladi. Ularda atrofdagilar to'g'risida yetarli hajmda ma'lumotlar bo'lmaydi, borliqdagi predmetlarning xususiyatlari va funksiyalari haqida, hodisalarning sabab-tergov aloqalarini o'rnatishda qiyinchiliklar tug'iladi. O'z-o'zini tashkil qilishning buzilishida hissiyotli-iroda va motiv doirasidagi kamchiliklar sabab bo'ladi va psixojismoniy tormozlanish kamdan-kam to'xtab qolishi va vazifaga qiziqishning yo'qligi namoyon bo'ladi. Bolalar, ko'pincha, siz taklif qilgan muammoli vaziyatga uzoq vaqt qo'shilmaydilar, yoki aksincha juda tez vazifani bajarishga kirishib ketadilar, lekin bunda vazifaning hamma xususiyatlarini hisobga olmasdan muammoli vaziyatni yuzaki baholashadi. Boshqalar vazifani bajarishga kirishadilar, lekin unga qiziqishlari tez yo'qoladi, hatto vazifa to'g'ri bajarilayotgan bo'lsa ham, ishni tugatmasdan ishlashdan bosh tortadilar. Bunda, nutqi rivojlanmagan bolalarda fikrlash operyasiyalarini to'g'ri amalga oshirish sharoiti qoidaga ko'ra, saqlangani o'z-o'zini tashkil qilishni tartibga solish va bilim zahiralari kengaytirilganligi ochib ko'rsatiladi. Talaffuzni shakllantirish ishi yakka tartibdagi (guruhli va frontal) mashg'ulotlarda amalga oshiriladi.

Shunday qilib bolaning bilish faoliyatini rivojlantirishda tarbiyachi va ota-onaning hamkorligini rivojlantirish o'ta muhim.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Yangi ta'lim to'g'risidagi qonun .2020y
2. Ayupova M.Yu. Logopediya. O'zbekiston faylasuflar Milliy jamiyati. T.: 2007 y.
3. Belova N.I. Spetsialnaya doshkolnaya surdopedagogika. M. 1985 g.
4. Ermakov V.P, Yakunin G.A. Osnovoi tiflopedagogiki Moskva: Vlados 2000.
5. Ignateva S.A. Blinkov Yu.A. Logopedicheskaya reabilitatsiya detey s otkloneniymi v razvitii. Moskva: «Vladost». 2004 g.
6. Mo'minova L.R., Ayupova M.Yu. Logopediya. O'qituvchi nashriyoti. Toshkent 1993.